

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

Електронне видання

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«АДМІНІСТРАТИВНА ПРОЦЕДУРА»**

**Харків
2021**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

Електронне видання

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«АДМІНІСТРАТИВНА ПРОЦЕДУРА»**

для студентів
другого (магістерського) рівня вищої освіти
галузі знань 08 «Право»
спеціальності 081 «Право»

**Харків
2021**

Методичні матеріали з навчальної дисципліни «Адміністративна процедура» для студентів другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право» / уклад. І. В. Бойко. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2021. 50 с.

Укладач І. В. Бойко

© Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого, 2021

В С Т У П

Актуальність та нагальність опанування навчальної дисципліни «Адміністративна процедура» зумовлено необхідністю набуття студентами теоретичних знань та практичних навичок щодо застосування адміністративно-процедурного законодавства. Мета – осягнення змісту, ознак, видів, принципів та учасників адміністративної процедури; дослідження стадій адміністративної процедури; набуття навичок розгляду адміністративної справи та прийняття адміністративного акта, щодо порядку адміністративного оскарження; вивчення загального порядку правового регламентування адміністративних процедур у зарубіжних країнах та аналіз перспектив правового регулювання адміністративної процедури в Україні.

Навчання відбувається у формі лекцій, практичних занять, індивідуальних і групових консультацій, виконання студентами самостійних завдань, мультимедійних проєктів та індивідуальної роботи.

У результаті оволодіння дисципліною студенти повинні:

знати: сутність та призначення основних категорій, пов'язаних з адміністративною процедурою («адміністративна процедура», «адміністративний акт», «дискреційне повноваження», «адміністративне провадження» та ін.); нормативно-правові засади адміністративної процедури; принципи адміністративної процедури; поняття, види, форми та зміст адміністративного акта; основні теоретико-правові положення інституту адміністративної процедури; систему суб'єктів публічного адміністрування, їх правовий статус, форми їх діяльності; основні напрями та принципи державної політики у сфері адміністративної процедури; види адміністративної процедури; зарубіжний досвід правового регулювання адміністративної процедури;

уміти: використовувати отримані знання у практичній діяльності; орієнтуватись у системі законодавства про адміністративну процедуру; аналізувати й коментувати положення нормативно-правових актів; аналізувати види адміністративної процедури; готувати проєкти адміністративних актів та адміністративних скарг; користуватися сучасною науковою і спеціаль-

ною літературою, електронними юридичними базами даних, іншими джерелами інформації.

Зважаючи на численність нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері адміністративних процедур, при вивченні навчальної дисципліни «Адміністративна процедура» студентам пропонується здійснювати пошук необхідних актів на вебсайтах Верховної Ради України: www.zakon1.rada.gov.ua та Урядовому порталі.

Рекомендовано таку літературу до усіх тем:

Бойко І. В., Зима О. Т., Соловйова О. М., Школик А. М. Адміністративна процедура: навч. посіб. / за заг. ред. І. В. Бойко. Харків: Право, 2019. 206 с.

Бойко І. В., Зима О. Т., Соловйова О. М. Адміністративна процедура: конспект лекцій / за заг. ред. І. В. Бойко. Харків: Право, 2017. 132 с.

Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / авт.-упоряд. В. П. Тимошук. Київ: Факт, 2003. 496 с.

ЗАТВЕРДЖЕНО
на засіданні кафедри
адміністративного права
Національного юридичного універ-
ситету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 1 від 01.01.2020 р.)

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «АДМІНІСТРАТИВНА ПРОЦЕДУРА»

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО АДМІНІСТРАТИВНУ ПРОЦЕДУРУ

Поняття, зміст та ознаки адміністративної процедури. Адміністративний акт

Публічне адміністрування та адміністративна процедура. Європейські традиції адміністративної процедури. Поняття й сутність адміністративної процедури. Ознаки адміністративної процедури. Види адміністративної процедури. Заявна і втручальна процедура. Класифікація адміністративної процедури за ознакою змістовного наповнення.

Поняття й ознаки адміністративного акта. Відмінність адміністративних актів від інших актів публічної адміністрації. Форми адміністративних актів. Види адміністративних актів. Адміністративний розсуд при прийнятті адміністративних актів. Адміністративні акти, які зачіпають права великої кількості осіб.

Законодавство про адміністративну процедуру

Загальна характеристика законодавства про адміністративну процедуру. Норми Конституції України як основа законодавства про адміністративну процедуру. Рішення Конституційного Суду України та їх вплив на законодавство про адміністративну процедуру. Міжнародні договори та акти органів Ради Європи щодо адміністративної процедури. Законодавчі акти про адміністративну процедуру: загальні, рамкові та спеціальні. Підзаконні нормативно-правові акти у законодавстві про адміністративну процедуру.

Принципи адміністративної процедури

Поняття та значення принципів адміністративної процедури. Принцип верховенства права. Законність. Рівність учасників адміністративної процедури перед законом. Використання повноважень з належною метою. Обґрунтованість та визначеність. Безсторонність (неупередженість) адміністративного органу. Добросовісність і розсудливість. Пропорційність. Відкритість. Своєчасність і розумний строк. Ефективність. Презумпція правомірності дій та вимог особи. Офіційність. Гарантування права особи на участь в адміністративному провадженні. Гарантування ефективних засобів правового захисту.

Адміністративний орган, учасники адміністративної процедури та особи, які сприяють розгляду справи

Розуміння категорії «адміністративний орган». Повноваження адміністративного органу при прийнятті адміністративного акта. Публічне правонаступництво.

Приватні особи як учасники адміністративної процедури. Правосуб'єктність приватної особи. Права й обов'язки приватної особи. Представництво інтересів приватної особи.

Особі, які сприяють розгляду справи: свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі.

Дослідження обставин адміністративної справи. Строки в адміністративній процедурі

Документування та повідомлення. Поняття доказів в адміністративній процедурі. Класифікація доказів. Пояснення та зауваження. Огляд на місці та огляд речей. Пояснення свідків. Експертиза. Погодження та висновки.

Строки в адміністративній процедурі. Порядок обчислення строків.

Ініціювання адміністративної процедури

Початок адміністративної процедури. Подання заяви. Реєстрація заяви. Залишення заяви без руху. Направлення заяви за належністю.

Ініціювання втручальної процедури.

Розгляд справи (слухання) та прийняття адміністративного акта

Підготовка справи до розгляду. Безпосередній розгляд та вирішення справи. Зупинення адміністративного провадження. Закриття адміністративного провадження. Процедура проведення слухання справи. Особливості адміністративного провадження з великою кількістю осіб. Прийняття адміністративного акта.

Структура адміністративного акта. Чинність та припинення дії адміністративного акта

Структурні елементи адміністративного акта. Набуття адміністративним актом чинності. Порядок доведення до відома адміністративного акта. Умови правомірності адміністративного акта. Припинення дії адміністративного акта. Відкликання адміністративного акта та визнання його недійсним. Скасування адміністративного акта. Нікчемність адміністративного акта.

Виправлення граматичних описок та арифметичних помилок в адміністративному акті.

Адміністративне оскарження

Поняття скарги. Форма та зміст скарги. Предмет оскарження. Правове регулювання процедури розгляду скарг. Порядок подання скарги. Суб'єкт розгляду скарги. Строки у процедурі розгляду скарг. Порядок розгляду скарг. Рішення за скаргою.

Особливості розгляду скарг у сфері державної реєстрації. Оскарження у сфері публічних закупівель. Розгляд контролюючими органами скарг платників податків.

Виконання адміністративного акта

Способи виконання адміністративного акта. Характеристика законодавства України, яким регламентується виконання адміністративного акта. Примус на стадії виконання адміністративного акта.

II. ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ВИДІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ

Процедура надання адміністративних послуг

Поняття та основні ознаки адміністративних послуг. Класифікація адміністративних послуг. Правові засади надання адміністративних послуг. Суб'єкти звернення та суб'єкти надання адміністративних послуг. Електронні адміністративні послуги. Центри надання адміністративних послуг.

Процедура державного контролю (нагляду)

Поняття адміністративної процедури державного контролю (нагляду). Цілі та завдання адміністративної процедури державного контролю (нагляду). Види адміністративної процедури зі здійснення державного контролю (нагляду). Правове регулювання адміністративної процедури державного контролю (нагляду). Суб'єкти адміністративної процедури державного контролю (нагляду). Стадії адміністративної процедури державного контролю (нагляду).

Адміністративна процедура публічних закупівель

Принципи здійснення публічних закупівель. Загальні умови здійснення публічних закупівель. Застосування процедур закупівлі: відкриті торги; торги з обмеженою участю; конкурентний діалог. Спрощені закупівлі. Особливості застосування процедури державного оборонного замовлення.

ЗАГАЛЬНИЙ РОЗРАХУНОК ГОДИН ЛЕКЦІЙ, ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

№ з/п	Т е м а	Усього годин	У тому числі		
			лекції	практичні заняття	самостійна робота
РОЗДІЛ I. Загальні положення про адміністративну процедуру					
1	Поняття, ознаки та види адміністративної процедури. Адміністративний акт	18	4	4	10
2	Законодавство про адміністративну процедуру	10	2	2	6
3	Принципи адміністративної процедури	9	2	2	5
4	Адміністративний орган, учасники адміністративної процедури та особи, які сприяють розгляду справи	14	2	2	10
5	Дослідження обставин адміністративної справи. Строки в адміністративній процедурі	9	2	2	5
6	Ініціювання адміністративної процедури	10	2	2	6
7	Розгляд справи (слухання) та прийняття адміністративного акта	9	2	2	5
8	Структура адміністративного акта. Чинність та припинення дії адміністративного акта	9	2	2	5
9	Адміністративне оскарження	9	2	2	5
10	Виконання адміністративного акта	5	-	-	5
РОЗДІЛ II. Характеристика окремих видів адміністративної процедури					
11	Процедура надання адміністративних послуг	5	-	2	3
12	Процедура державного контролю (нагляду)	5	-	2	3
11	Адміністративна процедура публічних закупівель	8	2	2	4
	Разом	120	22	26	72

ЗАВДАННЯ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Т е м а 1. **Поняття, ознаки та види адміністративної процедури. Адміністративний акт**

З а н я т т я 1

Питання для обговорення

Розкрийте зміст кожного з трьох поколінь адміністративної процедури.

Як у законодавчих актах зарубіжних країн тлумачиться поняття «адміністративна процедура» (оберіть країни на власний розсуд)?

Завдання

1. У жовтні Д. переїхав на постійне місце проживання до м. Харків. До Центру надання адміністративних послуг для реєстрації місця проживання він звернувся 1 грудня, для чого подав документи: заяву, паспорт громадянина України, квитанцію про сплату адміністративного збору, свідоцтво про право власності на квартиру. Цього ж дня у паспорті Д. проставлено відмітку про реєстрацію місця проживання, а також вручено постанову про притягнення до адміністративної відповідальності за ст. 197 КУпАП за порушення строків реєстрації місця проживання, передбачених законодавством.

Які з правовідносин, що виникли у даній справі, регламентуватимуться правилами адміністративної процедури? Обґрунтуйте свою відповідь, визначивши ознаки цих відносин.

2. *Визначте, що з переліченого регулюється адміністративно-процедурними правилами:*

1) прийняття та затвердження Правил користування залізничним транспортом; 2) перевірка Міністерством освіти і науки України дотримання ліцензійних умов приватним ЗВО;

3) відмова профспілкового комітету в наданні матеріальної допомоги студенту; 4) оскарження державним службовцем наказу керівника про накладення дисциплінарного стягнення; 5) оскарження відмови у реєстрації фізичної особи-підприємця в адміністративному порядку; 6) оскарження постанови суду про накладення адміністративного стягнення у виді адміністративного арешту; 7) засідання колегії районної державної адміністрації щодо результатів роботи закладів дошкільної освіти та про підготовку останніх до опалювального сезону; 8) отримання дозволу на набуття права власності на вогнепальну гладкоствольну мисливську зброю; 9) посвідчення нотаріусом правочину щодо застави житлового будинку.

Обґрунтуйте відповідь.

3. Встановіть, порядок прийняття яких правових актів буде мати ознаки адміністративної процедури:

1) постанова Верховної Ради України «Про звільнення судді»; 2) розпорядження Президента України «Про відставку голови Шепетівської районної державної адміністрації Хмельницької області»; 3) наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції з організації примусового виконання рішень»; 4) розпорядження Президента України «Про оголошення конкурсу на зайняття вакантних посад голів місцевих державних адміністрацій»; 5) розпорядження Кабінету Міністрів України «Про передачу нежитлового приміщення до сфери управління Рівненської обласної держадміністрації»; 6) постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання виплати пенсій, грошової допомоги та заробітної плати працівникам бюджетних установ»; 7) наказ Нацдержслужби України «Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування»; 8) наказ керівника департаменту обласної державної адміністрації про накладення дисциплінарного стягнення.

4. Оберіть з наведеного нижче рішення (дії) Міністерства юстиції України, що характеризуються як адміністративні акти:

1) внесення відомостей до Реєстру громадських

об'єднань інформації про створення Громадської спілки «Мрія»; 2) наказ Міністра юстиції України «Про затвердження граничної чисельності працівників Мін'юсту України»; 3) звернення до суду з позовом про заборону політичної партії; 4) рішення щодо невідповідності найменування юридичної особи вимогам Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки»; 5) наказ Міністра юстиції України про призначення на посаду заступника Міністра юстиції України – керівника апарату; 6) надання інформаційної довідки з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань для проставлення апостиля; 7) складання протоколу про адміністративне правопорушення; 8) консультація засвідчувального центру та центру сертифікації ключів з питань, пов'язаних із використанням електронного цифрового підпису; 9) апостиль на офіційних документах; 10) встановлення умов допуску громадян та посадових осіб органів місцевого самоврядування, уповноважених на вчинення нотаріальних дій, до провадження нотаріальної діяльності; 11) анулювання свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта особі, яка не є працівником державних спеціалізованих установ.

Відповідь обгрунтуйте.

С п и с о к л і т е р а т у р и

Boiko I.V. et al. 2019. Administrative Procedure: European Standards and Conclusions for Ukraine, Journal of Advanced Research in Law and Economics, Volume X, Winter, 7(45): 1968 – 1975.

Бойко І. Базові категорії права адміністративних процедур. *Адміністративна процедура: особливості формування української концепції*: матеріали круглого столу (м. Харків, 15 верес. 2017 р.). Харків: Нац. акад. прав. наук України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2017. С. 7–13.

Бойко І. В. Адміністративна процедура: поняття, ознаки й види. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*: зб. наук. пр. Вип. 33. 2017. С. 113–125.

Бойко І. В., Соловйова О. М. Європейські стандарти та український концепт адміністративної процедури. *Modern researches: progress of the legislation of Ukraine and experience of the European Union*: Collective monograph. Riga: Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. Р. 1. 592 р. Р. 442–462.

Мандюк О. О. Класифікація індивідуальних адміністративних актів. *Митна справа*. 2015. № 2(2.2). С. 159–165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/MS_2015_2%282.2%29_29

Прокопенко Л. Л. Процес європеїзації та його вплив на публічне адміністрування в Україні: навч. посіб. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2011. 123 с.

Усаченко Л. М. Публічне адміністрування: навч. посіб. Київ: Інтерсервіс, 2013. 185 с.

Овчарук С. С. Адміністративні процедури в умовах формування правової держави: проблеми теорії та практики реалізації: монографія / за заг. ред. В. І. Курила. Київ: НУБіП України, 2014. 386 с.

Ченерелли А. Административные процедуры в итальянском праве. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/administrativnye-protsedury-v-italyanskom-prave/viewer>

З а н я т т я 2

Питання для обговорення

Що означає категорія «дискреційне повноваження»?

Назвіть види дискреційних повноважень.

У яких сферах публічного адміністрування можуть прийматися адміністративні акти, що зачіпають права великої кількості осіб?

Що означає принцип мовчазної згоди?

5. Громадянин звернувся до ЦНАП із заявою про державну реєстрацію фізичної особи підприємцем. До цього документа він додав заяву про обрання фізичною особою спрощеної системи оподаткування.

Проаналізуйте законодавство та з'ясуйте, у якій формі має здійснюватися державна реєстрація фізичної особи-підприємця. Які акти (рішення або дії) слід прийняти (вчинити) при цьому?

6. Громадська організація «Творче об'єднання “Вавилон 13”» звернулася до Державного агентства України з питань кіно з заявою про надання державної підтримки на виробництво (створення) фільму «Залізні метелики» розміром 2 млн 305 тис. 846,96 грн (54 % загальної вартості виробництва фільму).

Поміркуйте, чи зобов'язане Держкіно України задовольнити заяву громадської організації. За якими правилами буде розглядатися й вирішуватися ця справа? Чи наділений суб'єкт звернення правом вимагати надання державної підтримки?

7. Загальними зборами учасників ТОВ «Тріумф» вирішено змінити організаційно-правову форму Товариства та розпочати його припинення шляхом перетворення у Публічне акціонерне товариство «Тріумф». Учасники ТОВ «Тріумф» також прийняли рішення про випуск акцій з метою конвертації часток ТОВ «Тріумф».

З метою здійснення реєстрації емісії акцій уповноважена особа ТОВ «Тріумф» подала до Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку заяву про реєстрацію випуску акцій з додатками.

Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку відмовила у реєстрації випуску акцій ПАТ «Тріумф», мотивуючи своє рішення тим, що подані документи не відповідають вимогам законодавства.

ТОВ «Тріумф» звернулося з позовом до суду, в якому просила визнати рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку про відмову в реєстрації випуску акцій незаконним і зобов'язати здійснити таку реєстрацію.

Представник Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку в судовому засіданні заявив, що Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку наділена дискреційними повноваженнями щодо прийняття рішень, пов'язаних

із реєстрацією випуску акцій, і тому в суді не може бути поставлено питання про законність такого рішення.

Проаналізуйте чинне законодавство і поміркуйте, чи дійсно повноваження Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку з реєстрації випуску акцій носять дискреційний характер. Зверніться до Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи № R(80)2 стосовно здійснення адміністративними органами влади дискреційних повноважень, прийнятих Комітетом Міністрів 11.03.1980 р., та судової практики (ухвала ВАСУ від 17.12.2015 р. № 54597702. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54597702>; ухвала ВАСУ від 11.02.2016 р. № 55870533. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55870533>) та охарактеризуйте повноваження суб'єктів публічного адміністрування, що здійснюються за його розсудом (дискреційні повноваження).

8. Громадський активіст Д. звернувся до міської ради із запитом про надання як публічної інформації копії заяви на отримання міським головою матеріальної допомоги з усіма додатками (в яких наведені докази необхідності надання матеріальної допомоги, зокрема вказаний медичний діагноз, за яким встановлено інвалідність).

Поміркуйте, чи можна стверджувати, що міськрада при вирішенні питання про надання відповіді на цей запит наділена дискреційними повноваженнями. Який алгоритм вирішення питання про надання запитуваної інформації? Якими правилами керуватиметься міська рада при вирішенні такої справи?

Список літератури

Бойко И. Административная процедура и административный акт: природа и содержание научных категорий. *Leges et Viata*. 2017. № 9. С. 20 – 24.

Тема 2. Законодавство про адміністративну процедуру

Питання для обговорення

Які положення Конституції України становлять основу законодавства про адміністративну процедуру?

9. Ознайомтеся з Рекомендацією (2007)7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про добре адміністрування від 20 черв. 2007 р. та Резолюцією (77) 31 Комітету Міністрів про захист особи стосовно актів адміністративних органів влади від 28 верес. 1977 р.

Проаналізуйте положення Закону України «Про звернення громадян» на відповідність європейським стандартам адміністративної процедури.

10. Ознайомтеся із рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень ч. 2 ст. 8, другого речення ч. 4 ст. 16 Закону України «Про звернення громадян» (справа про звернення осіб, визнаних судом недієздатними) від 11 жовт. 2018 р. № 8-р/2018. Дайте відповіді на такі питання:

1. Чи визнання фізичної особи судом недієздатною означає автоматичне позбавлення її правоздатності?

2. Що означає рівність громадян перед законом?

3. У чому може полягати мета обмеження можливості недієздатної особи звертатися до адміністративних органів?

Змодельуйте алгоритм дії посадової особи, яка отримала від недієздатної особи заяву про реєстрацію її місця проживання та скаргу на жорстоке ставлення до неї з боку інших осіб.

11. Колишній польський уповноважений із прав людини Януш Кохановський так описав право на належне управління: «Право на належне управління є одним із фундаментальних прав громадянина. Без ясного та належного законодавства, а

також діючих на засадах цього законодавства інституцій реалізація фундаментальних прав не може бути забезпечена, йшлося б про чисто риторичні прийоми та бажання. Звідси впливає необхідність формулювання та кодифікації загальних принципів адміністративного права, від яких залежить право на належне управління».

Проаналізуйте ст. 41 Хартії основних прав Європейського Союзу та сформулюйте основні положення, які забезпечують право особи на належне адміністрування.

12. В Україні про необхідність упорядкування діяльності публічної адміністрації зазначено ще в Концепції адміністративної реформи, затвердженій Указом Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» від 22 лип. 1998 р. Стратегією реформування державного управління на 2016–2020 рр., схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 черв. 2016 р., розроблення законопроекту про адміністративну процедуру визначено як пріоритетне завдання.

Наведіть аргументи щодо необхідності прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру». Проаналізуйте проєкт Закону України «Про адміністративну процедуру», ухвалений Верховною Радою України у першому читанні, та назвіть найбільш значущі, на Вашу думку, його положення.

Список літератури

Бойко І. В., Соловйова О. М. Законодавство про адміністративну процедуру. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Вип. 5. С. 86–90.

Бойко І. В. Чи потрібен Україні Закон «Про адміністративну процедуру»? *Питання адміністративного права*. Кн. 3. 2019. С. 129–137.

Бойко І. В. Вплив актів міжнародного права на законодавство про адміністративну процедуру. *Нове міжнародне право та національне законодавство – нові завдання юридичної науки: Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 – 11 листоп. 2017 р.)*. Київ: Центр прав. наук. дослідж., 2017. С. 75–78.

Школик А. М. Місце адміністративно-процедурного права в системі права. *Питання адміністративного права*. Кн. 2. 2018. С. 125 – 131.

Школик А. Виклики становлення законодавства про адміністративну процедуру на сучасному етапі. *Вісник Львівського університету*. Серія юрид. 2012. Вип. 55. С. 134–138.

Школик А. М. Адміністративно-процедурне законодавство та його систематизація. Видавничий дім «Гельветика». 2020. 306 с.

Тема 3. Принципи адміністративної процедури

13. Громадянин В'єтнаму А. проживав на території України з 1985 р. Він прибув у країну за Угодою між Урядом Соціалістичної Республіки В'єтнам та Урядом СРСР про направлення і прийняття в'єтнамських громадян на професійне навчання та роботу на підприємства і в організації СРСР від 2 квіт. 1981 р. У березні 2002 р. у зв'язку з прийняттям Закону України «Про імміграцію» громадянин В'єтнаму звернувся до уповноважених державних органів із заявою про видачу йому посвідки на постійне проживання в Україні. Прохання А. було задоволено.

У 2018 р. управління Державної міграційної служби скасувало своє рішення про видачу А. посвідки на постійне проживання й звернулося до А. з вимогою добровільно повернутися до В'єтнаму, оскільки зникли підстави для його перебування у країні. Своє рішення управління Державної міграційної служби мотивувало тим, що у 2002 р. громадянин В'єтнаму А. подав до уповноважених органів заяву про видачу посвідки на постійне проживання з порушенням строків, передбачених Законом України «Про імміграцію».

Чи порушено принцип законності у цій ситуації? Як принцип законності сформульовано у Конституції України? Чи наділена Державна міграційна служба України та її територіальні органи повноваженням скасовувати свої рішення?

14. ТОВ «Женсан» подало до Державної архітектурно-будівельної інспекції (ДАБІ) заяву та документи для видачі дозволу на будівництво багатофункціонального ТРЦ «Лісовий». Мешканці території, де планувалося будівництво, звернулися до ДАБІ з вимогою ознайомити їх з поданими документами.

Поміркуйте, як має вчинити ДАБІ. Розкрийте зміст принципу відкритості в адміністративній процедурі та зробіть висновок про можливість доступу до матеріалів справи особам, які не є учасниками провадження. Чим відкритість відрізняється від гласності?

15. У. через портал «ДІЯ» подав заяву для реєстрації народження своєї дитини. Наступного дня на електронну пошту У. надійшов лист, у якому повідомлялося про відмову в реєстрації народження дитини через те, що вона народилася поза лікувальним закладом. У. вважав, що така відмова є незаконною, тому вирішив оскаржити рішення. Слід зазначити, що в отриманому листі не було вказано способів та порядку оскарження прийнятого рішення.

Який принцип адміністративної процедури, на Вашу думку, порушено в даній ситуації? Чи закріплено у чинному законодавстві вимогу зазначення порядку оскарження несприятливих для особи адміністративних актів?

16. Державний інспектор П. Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів здійснював інспектування на підприємстві із виробництва молочної продукції. Директор підприємства з'ясував, що син П. займається підприємницькою діяльністю з виробництва молочної продукції.

Поміркуйте про дотримання принципу неупередженості у цій справі. Запропонуйте спосіб, у який можна було б уникнути загрози упередженості при здійсненні інспектування.

17. 11-річна дівчина звернулася до служби у справах дітей і повідомила про вчинення щодо неї домашнього насильства. Представник служби пояснив їй, що вона самостійно має

написати заяву про факт насильства і законодавством не передбачено обов'язок допомогти дитині скласти заяву.

Чи правий представник служби? Чи дотримано в даній ситуації принцип допомоги в адміністративній процедурі?

18. В. звернулася до Пенсійного фонду України із заявою про призначення пенсії за віком. За результатами розгляду справи їй відмовлено у призначенні пенсії. Відмова мотивована тим, що В. не надала документів, які підтверджують необхідний стаж. Крім того, працівник Пенсійного фонду України зазначив, що у трудовій книжці містяться неточності у частині назви підприємства, на яке її прийнято на роботу та з якого звільнено.

Поміркуйте щодо дотримання принципу офіційності при розгляді цієї справи. З'ясуйте, яким чином має діяти Пенсійний фонд України, вирішуючи справи про призначення пенсії.

С п и с о к л і т е р а т у р и

Адміністративна процедура та адміністративні послуги: зарубіжний досвід і пропозиції для України / авт.-упоряд. В. П. Тимощук; відп. ред. І. Б. Коліушко; Центр політико-прав. реформ. Київ: Факт, 2003. 495 с.

Соловйова О. М. Принципи адміністративної процедури. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*: зб. наук. пр. Харків: Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2011. № 988. Серія «Право». Вип. 10. С. 149–155.

Школик А. Принцип офіційного дослідження та його роль для адміністративної процедури. *Вісник Львівського університету*. Серія юрид. 2019. Вип. 69. С. 81–89.

Тема 4. Адміністративний орган, учасники адміністративної процедури та особи, які сприяють розгляду справи

19. Національна поліція України розмістила на веб-порталі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України інформацію про проведення відкритих торгів щодо поставки для потреб Національної поліції України рідинного палива, газу та мастильних олив.

Визначте учасників процедури публічних закупівель. Який орган слід вважати органом оскарження у процедурі публічних закупівель?

20. Громадяни 15-річного віку вирішили заснувати молодіжну громадську організацію «Молодь України», провели установчі збори, прийняли статут і уповноважили свого представника подати документи для реєстрації громадської організації без статусу юридичної особи.

Державний реєстратор відмовив у прийнятті документів від 15-річної особи, мотивуючи своє рішення недосягненням цієї особою повноліття, що, на думку представника влади, обмежує її дієздатність у відносинах з органом державної реєстрації.

Висловіть свою думку щодо можливості 15-річної особи ініціювати процедуру реєстрації громадської організації.

21. Громадянин отримав відмову в реєстрації права власності на нерухоме майно і вирішив оскаржити це рішення. Він попросив розглянути скаргу за участю його представника.

Чи може представник скаржника бути учасником процедури розгляду скарги? Хто може виступати як представник?

22. У 2014 – 2015 рр. В. брав безпосередню участь в антитерористичній операції у складі добровольчого формування, що було утворено для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України. Згодом В. звернувся до Міністерства оборони України із заявою про надання йому статусу учасника бойових дій. До заяви додані свідчення двох інших

осіб, які також брали участь у бойових діях.

Чи можуть бути залучені свідки до процедури надання статусу учасника бойових дій?

23. Районною державною адміністрацією прийнято рішення про викуп земельної ділянки, власником якої є А., що необхідна для розміщення об'єктів, пов'язаних із видобуванням корисних копалин загальнодержавного значення. А. запропоновано викупну ціну, визначену на підставі її експертної грошової оцінки. Натомість власник земельної ділянки зажадав звернутися до іншого суб'єкта оціночної діяльності для визначення вартості нерухомого майна.

З'ясуйте, чи допускається участь експерта у процедурі викупу земельної ділянки для суспільних потреб.

24. Громадянин Сирії перетнув державний кордон України і подав співробітнику прикордонної служби заяву про визнання його біженцем. Під час розгляду справи з'ясовано, що заява складена іноземцем не власноруч, а іншою особою. Громадянин Сирії пояснив, що не спроможний написати заяву самостійно з причини фізичних вад.

Проаналізуйте законодавство і з'ясуйте, чи допускається складення такої заяви іншою особою.

25. Громадянин, маючи спеціальність архітектора та стаж роботи за фахом три роки, звернувся до Національної спілки архітекторів України із заявою про проведення професійної атестації.

З'ясуйте, чи може саморегулівна організація у сфері архітектурної діяльності проводити професійну атестацію архітекторів і за яких умов.

С п и с о к л і т е р а т у р и

Бойко І. В. Учасники адміністративної процедури. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*: зб. наук. пр. / редкол.: С. Г. Серьогіна та ін. Харків: Право, 2017. Вип. 34. С. 169–175.

Тема 5. Дослідження обставин адміністративної справи. Строки в адміністративній процедурі

Питання для обговорення

Що означає допустимість і належність доказів в адміністративній процедурі?

Який зміст вкладається в категорію «розумний строк»? Висловіть позицію щодо застосування цієї категорії в законодавстві про адміністративну процедуру.

Проаналізуйте на прикладах законодавчих актів як обчислюються строки при розгляді та вирішенні адміністративних справ.

26. ФОП Д. вирішив зайнятися охоронною діяльністю, для чого звернувся із заявою до відповідного органу Міністерства внутрішніх справ України щодо отримання ліцензії. До заяви Д. додав копію паспорта та документи, що підтверджують відповідність установленим умовам залучення та відсутність обмежень стосовно працівників, задіяних до здійснення охоронних заходів. Під час вивчення документів органом ліцензування встановлено, що Д. не мав стажу вищої юридичної роботи, а стаж його роботи на посаді офіцерського складу Служби Безпеки України становив два з половиною роки.

Яке рішення має прийняти орган ліцензування відповідно до чинного законодавства? Що може бути доказами у цій справі? Охарактеризуйте центральну стадію провадження з надання ліцензії з охоронної діяльності.

27. ФОП Г. звернулася до Міністерства економічного розвитку та торгівлі України з заявою про видачу ліцензії на право надавати послуги у сфері туризму. До заяви додала копію диплома про вищу освіту у сфері туризму, відомості щодо місць провадження туроператорської діяльності та копію договору, укладеного зі страховою компанією, про обов'язкове страхування туристів. Г. повідомила Міністерство економічного розвитку та торгівлі України, що бажає займатися тільки

внутрішнім туризмом і не має наміру організувати туристичні поїздки за кордон, тому немає необхідності підтвердження фінансового забезпечення цивільної відповідальності перед туристами. Представник органу ліцензування прийняла документи за описом та повідомила, що розгляд і прийняття рішення займе приблизно 30 днів у зв'язку з великою кількістю бажаючих отримати ліцензію.

Чи відповідають дії працівника органу ліцензування приписам нормативно-правових актів? Чи вміщують законодавчі акти вимоги до документів для отримання ліцензії? Яким чином орган ліцензування оцінює докази, надані приватною особою як учасником адміністративної процедури?

28. Д. звернувся до Управління Пенсійного фонду України із заявою про призначення пенсії за віком. Листом йому повідомлено про відсутність підстав для призначення пенсії за віком із посиланням на недостатній страховий стаж, який необхідний для призначення вказаної пенсії, а також запропоновано надати уточнюючі довідки з підприємств, у яких він працював, про періоди роботи на них. Д. надав довідки з архівних установ, видані на тимчасово окупованій території. Управління ПФ України відмовлено у призначенні пенсії Д. через те, що уточнюючі довідки не можуть бути взяті до уваги, оскільки вони надані організаціями, що відсутні в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, а інформація, зазначена в них, не несе правових наслідків.

З'ясуйте, які докази в адміністративній процедурі будуть допустимими й належними. Ознайомтесь із постановою Верховного Суду у справі № 235/2357/17 і з'ясуйте позицію Суду щодо того, чи можуть довідки, видані на тимчасово окупованій території, бути належними доказами в адміністративних справах.

Список літератури

Школик А. Принцип офіційного дослідження та його роль для адміністративної процедури. *Вісник Львівського університету*. Серія юрид. 2019. Вип. 69. С. 81–89.

Тема 6. Ініціювання адміністративної процедури

29. Неповнолітній К. звернувся до ЦНАП із заявою та документами для реєстрації його як ФОП. Адміністратор відмовився приймати документи, оскільки К. не надав нотаріально засвідчену письмову згоду батьків. Проте К. наполягав на реєстрації заяви, зазначивши, що вже має повну цивільну дієздатність, оскільки уклав шлюб, а тому згода батьків не потрібна.

Як правильно вчинити в цій ситуації?

30. Проаналізуйте, подання якого з наведених нижче документів буде ініціювати адміністративну процедуру:

- клопотання про надання дозволу про розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки у користування;
- подання митної декларації;
- звернення іноземця про припинення розгляду клопотання щодо оформлення візи;
- заява про винесення термінового заборонного припису кривднику;
- заява оператора телекомунікацій до Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, про вирішення спору щодо взаємовоз'єднання із іншим оператором.

31. Підприємство «Вода України» мало намір на території селища Просторе здійснити буріння з метою подальшого водопостачання. Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» зобов'язує суб'єкта господарювання для провадження цієї діяльності отримати висновок з оцінки впливу на довкілля.

До якого органу підприємство має подати повідомлення про плановану діяльність, що підлягає оцінці впливу на довкілля?

Проаналізуйте процедуру оцінки впливу на довкілля та визначте:

- стадії цієї процедури;
- адміністративні органи в цій процедурі;
- учасників процедури;
- строки вчинення процедурних дій та прийняття рішень;

- порядок громадського обговорення планованої діяльності.

Чи відповідає, на Вашу думку, зазначена процедура міжнародним зобов'язанням України, які впливають з Конвенції про доступ до інформації, Конвенції про оцінку впливу на довкілля у транскордонному контексті, Протоколу про приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства та Угоди про асоціацію між Україною та ЄС?

32. До ЦНАП звернувся С. із такими документами: заявою про державну реєстрацію громадського об'єднання, що не має статусу юридичної особи; відомостями про особу, уповноважену представляти громадське об'єднання, де було зазначено його прізвище, ім'я, по батькові, дату народження, реєстраційний номер облікової картки платника податків, контактний номер телефону.

Яке рішення та в які строки має бути прийнято державним реєстратором?

33. Підприємство звернулося до міської ради із заявою про надання дозволу на розміщення реклами. Міськрада повідомила підприємство, що отримання дозволу слід погодити з Укравтодором або власниками автомобільних доріг та Національною поліцією.

З'ясуйте правомірність вимог міськради. Опишіть процедуру отримання дозволу на розміщення зовнішньої реклами у межах населеного пункту.

34. До Центру обслуговування платників Головного управління ДПС в Одеській області звернувся суб'єкт господарювання з проханням про отримання дозволу на здійснення торгівлі алкогольними та тютюновими виробами. Адміністратор відмовився реєструвати заяву в журналі, посилаючись на те, що йому не надано інші необхідні документи.

Визначте, чи правомірні дії адміністратора. Які документи потрібно надавати для отримання дозволу на здійснення підприємницької діяльності, крім заяви?

Список літератури

Бойко І. В., Різун Р. Л., Тарадуда О. Є. Ініціювання адміністративної процедури. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 62. С. 30 – 37.

Тема 7. Розгляд справи (слухання) та прийняття адміністративного акта

Питання для обговорення

При розгляді яких адміністративних справ законодавством передбачено залучення громадськості? Чи проводяться у таких справах слухання?

35. Проаналізуйте наведені нижче рішення і висловіть позицію щодо необхідності заслуховування учасників адміністративної процедури при прийнятті цих рішень. Наведіть обґрунтування.

1. Тимчасова заборона діяльності хімічного комбінату в зоні надзвичайної екологічної ситуації.

2. Орган опіки і піклування, отримавши інформацію про те, що батьки жорстоко побили свою дитину, прийняв рішення про негайне її відібрання.

3. Управління Національної поліції видало громадянину України дозвіл на придбання, зберігання і носіння мисливської гладкоствольної зброї.

4. Міністерство охорони здоров'я України відмовило 15-річному громадянину у видачі ліцензії на здійснення медичної практики.

36. Іноземець подав до обласної державної адміністрації (ОДА) заяву про встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми в Україні. Не маючи інших підстав для реєстрації місця перебування в Україні, іноземець наступного дня звернувся до ОДА з проханням видати довідку, на підставі якої

він може зареєструвати своє місце перебування в Україні. Посадова особа ОДА пояснила, що лише рішення про надання статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, прийняте після співбесіди й узгодження питання з іншими державними органами, може бути підставою для звернення до органів реєстрації.

Зробіть аналіз ситуації. Чи порушена процедура отримання статусу особи, постраждалої від торгівлі людьми.

37. Ю. продовжував працювати після призначення йому пенсії. Через два роки Управлінням Пенсійного фонду України здійснено перерахунок його пенсії. Коли Ю. отримав пенсію, він звернувся до Управління Пенсійного фонду України з уточнюючою довідкою і просив переглянути розмір пенсії з урахуванням наданих документів.

Як Ви вважаєте, чи можливо перерахування пенсії на цьому етапі? Чи було зобов'язано Управління Пенсійного фонду України повідомити пенсіонера про початок процедури перерахування пенсії? Чи дотримано в цій справі принцип забезпечення особі права бути вислуханою?

38. Орган фіскальної служби провів неவிізну документальну перевірку платника податків. Під час цієї перевірки встановлено порушення податкового законодавства. За наслідками цієї перевірки прийнято рішення про нарахування пені за несплату єдиного внеску.

Наказ про перевірку, повідомлення про дату її початку та місце проведення платник податків отримав поштою на декілька днів пізніше, ніж відбулася сама перевірка.

Платник податків звернувся до органу фіскальної служби з клопотанням про залучення до матеріалів справи повідомлення про вручення поштового відправлення з датою, пізнішою, ніж прийнято рішення про нарахування пені.

Проаналізуйте справу. Висловіть позицію щодо необхідності залучення до розгляду справи платника податків.

39. Державна міграційна служба України 1 червня отримала від громадянина Афганістану Т. заяву про визнання біже-

нцем. Через два місяці Т., не отримавши жодного рішення щодо своєї заяви, вирішив оскаржити бездіяльність Державної міграційної служби України до суду. У судовому засіданні представник ДМСУ пояснив, що строк розгляду поданих Т. документів продовжено на три місяці й тому остаточного рішення за заявою прийнято ще не було.

Поміркуйте, чи мала б Державна міграційна служба України повідомити Т. про продовження строку розгляду його заяви.

Тема 8. Структура адміністративного акта. Чинність та припинення дії адміністративного акта

Питання для обговорення

Розкрийте способи доведення адміністративного акта до відома його адресата. У чому полягає юридична значущість доведення адміністративного акта до відома особи?

Які юридичні конструкції застосовано у законодавстві для опису припинення дії адміністративного акта?

Що означає відкликання адміністративного акта на користь приватної особи та на шкоду приватній особі?

В яких випадках адміністративний акт визнається недійсним?

Що є підставою для нікчемності адміністративного акта?

40. Громадянин звернувся до селищної ради із заявою про реєстрацію місця проживання. Наступного дня йому повернуто заяву, на якій зазначено про відмову в реєстрації. На прохання громадянина пояснити причину відмови в селищній раді повідомили, що не зобов'язані мотивувати такі рішення.

Проаналізуйте ситуацію. Чи правомірні рішення селищної ради? В якій формі вони мають бути прийняті? Чи зобов'язаний орган реєстрації мотивувати свої рішення?

41. Д., яка разом із повнолітнім сином проживала у будинку, 1 жовтня призначено житлову субсидію. Через два місяці після цього син Д. придбав автомобіль. У лютому наступного року орган соціального забезпечення з'ясував цей факт і прийняв рішення припинити виплати, а також запропонував Д. повернути кошти виплаченої житлової субсидії до державного бюджету. Натомість Д. стверджувала, що не знала про купівлю сином автомобіля і тому не зобов'язана повертати кошти.

Розберіться у справі.

42. Суб'єкт господарювання, маючи всі дозвільні документи, необхідні для побудови торговельного центру поблизу Олімпійського стадіону, почав будівництво. Згодом країна отримала право на проведення чемпіонату Європи з футболу. УСФА вимагало від влади, щоб біля стадіону не було торговельного центру із мотивів забезпечення безпеки під час проведення футбольних матчів.

Чи вправі міська рада відкликати свої раніше прийняті рішення, посилаючись на публічний інтерес у справі?

43. К. отримував допомогу по безробіттю. Через деякий час він влаштувався на роботу, але не повідомив про це службу зайнятості. Дізнавшись про цей факт, служба зайнятості відликала своє рішення про призначення К. виплат у зв'язку з безробіттям.

Проаналізуйте справу. Чи наділена служба зайнятості повноваженням на відкликання своїх рішень?

44. Рішенням, прийнятим на сесії сільської ради, А. надано дозвіл на розроблення проєкту землеустрою щодо відведення земельної ділянки (для подальшої передачі у власність) площею 0,25 га. Після отримання такого рішення А. уклав договір із землевпорядною організацією та замовив виготовлення технічної документації на землю. Через місяць сільська рада скасувала своє рішення і повідомила А. про те, що відведена раніше йому земельна ділянка повернута до власності громади села.

Як Ви вважаєте, чи вправі орган місцевого самоврядуван-

ня скасовувати раніше прийняті цим органом рішення? Запропонуйте для А. ефективний спосіб захисту порушеного права.

Список літератури

Мандюк О. О. Введення в дію індивідуальних адміністративних актів. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 27. С. 152–156. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2016/05/mandyuk_27.pdf

Мандюк О. О. Поняття та підстави припинення дії індивідуальних адміністративних актів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юрид. науки». 2016. Вип. 3(1). С. 158–161. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2016_3%281%29_38

Школик А. Скасування та відкликання індивідуальних адміністративних актів. *Вісник Львівського університету*. Серія юрид. 2013. Вип. 58. С. 176–181.

Тема 9. Адміністративне оскарження

45. О., перебуваючи під адміністративним наглядом, вирішив виїхати на відпочинок до Туреччини. Керівник підрозділу охорони державного кордону відмовила О. у перетинанні державного кордону. О. звернувся зі скаргою на це рішення до Державної прикордонної служби України. При цьому він вимагав, щоб йому дозволили виїхати за межі країни, пояснюючи цю вимогу тим, що оскарження зупиняє дію оскаржуваного рішення.

Чи правий О.? Проаналізуйте ситуацію.

46. ФОП 1 жовтня отримав від районної податкової інспекції податкове повідомлення-рішення (ППР) про визначення суми грошового зобов'язання платника податків. Не погоджуючись з цим рішенням, 9 жовтня підприємець оскаржив його до Головного управління Державної фіскальної служби України в Харківській області. 30 жовтня він, не отримавши відповіді на свою скаргу, звернувся до районної податкової інспекції з ви-

могою нарахувати йому таку суму грошового зобов'язання, яку він вказав у скаргі.

Чи правий підприємець? Який порядок розгляду скарг платників податків?

47. А. 15 серпня надіслала поштою до Головного управління Національної поліції України в Харківській області лист, в якому скаржилася на дії прокурора Харківської обласної прокуратури. Начальник управління залишив скаргу без розгляду, оскільки порушене питання не входить до компетенції Національної поліції. Через місяць А. звернулася до суду з позовною заявою, в якій просила визнати бездіяльність начальника управління Національної поліції в Харківській області незаконною та зобов'язати його направити скаргу до органу, уповноваженого розглянути її по суті.

Як Ви вважаєте, що порушена процедура розгляду скарг? Чи задовольнить суд вимоги А.?

48. Громадська організація «Федерація ЧАН КАРАТЕ» звернулася до Голови обласної державної адміністрації зі скаргою на бездіяльність Департаменту молоді і спорту обласної державної адміністрації. У скаргі громадська організація просила визнати протиправною відмову начальника Департаменту в укладенні договору про співпрацю та зобов'язати включити громадську організацію до календарного плану проведення спортивних змагань. «Федерація ЧАН КАРАТЕ» неодноразово зверталася до начальника Департаменту для налагодження співпраці з метою зміцнення здоров'я та фізичного розвитку підростаючого покоління, залучення до культури східного єдиноборства. Тому, на думку представників громадської організації, відмова Департаменту від укладення договору про співпрацю суперечить Конституції України та чинному законодавству України.

Дайте юридичний аналіз ситуації з посиланням на нормативно-правові акти. Чи є підстави для оскарження бездіяльності суб'єкта владних повноважень?

49. Підприємець Ф. звернувся до Міністерства охорони здоров'я України із заявою про видачу ліцензії на медичну практику, але йому відмовлено через відсутність у нього медичної освіти. У той самий день Ф. на електронну адресу МОЗ України направив скаргу на відмову.

Дайте юридичний аналіз ситуації. Охарактеризуйте процедуру оскарження у сфері ліцензування. Як мав діяти Ф.?

50. Д., бажаючи отримати безоплатно земельну ділянку, звернувся до органу місцевого самоврядування із заявою про надання дозволу на розроблення проєкту землеустрою щодо відведення цієї земельної ділянки в межах норм безоплатної приватизації. Проте на черговій сесії орган місцевого самоврядування не розглянув цю заяву.

Чи порушує бездіяльність органу місцевого самоврядування право громадянина на отримання земельної ділянки? Чи є підстави для звернення за захистом?

Тема 10. Виконання адміністративного акта

(для самостійного вивчення)

Характеристика чинного законодавства України, яким регламентується виконання адміністративного акта.

Процедура виконання адміністративного акта відповідно до норм Закону України «Про виконавче провадження».

Зарубіжний досвід правового регулювання процедури виконання адміністративного акта.

Перспективи вдосконалення законодавства України про примусове виконання адміністративного акта.

Тема 11. Процедура надання адміністративних послуг

Питання для обговорення

Роздумайте категорії «адміністративна послуга», «публічна послуга», «соціальна послуга», порівняйте їх зміст.

Що означає принцип єдиного вікна?

Проаналізуйте,

51. Зверніться до приписів ст. 8 Закону України «Про адміністративні послуги», Закону України «Про нотаріат», постанови Кабінету Міністрів України «Про розмір плати за видачу свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю» та наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку видачі свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю» та складіть інформаційну картку адміністративної послуги з видачі свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю.

52. А., маючи намір укласти договір купівлі-продажу земельної ділянки, звернувся до нотаріуса, який повідомив йому про необхідні для цього документи. Серед них зазначено витяг з Державного земельного кадастру про земельну ділянку.

А. не мав можливості в робочий час звернутися до ЦНАП і тому вирішив замовити цей документ на вебпорталі Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру. До того ж заявив про бажання отримати витяг у ЦНАП, розташованому в іншому населеному пункті.

Опишіть процедуру надання громадянам відомостей з Державного земельного кадастру. З'ясуйте, чи може громадянин отримати витяг у будь-якому ЦНАП.

53. Г. звернувся до ЦНАП з проханням оформити й видати йому паспорт громадянина України для виїзду за кордон і надав такі документи: паспорт громадянина України, квитанцію про сплату адміністративного збору. Працівником ЦНАП сформовано заяву-анкету, яка разом з паспортом і квитанцією передані до підрозділу Державної міграційної служби України.

Через місяць Г. видано паспорт для виїзду за кордон, оформлений строком на п'ять років, а також повернуто паспорт громадянина України.

Ознайомтесь із процедурою оформлення паспорта громадянина України для виїзду за кордон і проаналізуйте дії представників влади на відповідність цій процедурі.

54. *На підставі аналізу положень Закону України «Про адміністративні послуги» визначте, чи належать зазначені види діяльності до адміністративних послуг:*

1) проведення Науково-метрологічним центром калібрування та повірки засобів вимірювальної техніки; 2) засвідчення нотаріусом вірності копій (фотокопій) документів; 3) видача посвідчення учасника бойових дій і відповідного нагрудного знака; 4) видача свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю; 5) оприлюднення публічної інформації на інформаційних стендах органу виконавчої влади; 6) надання інформації за запитами на доступ до публічної інформації; 7) видача ліцензії на виробництво та ремонт вогнепальної зброї невійськового призначення і боєприпасів до неї; 8) видача дозволів на виготовлення, придбання, зберігання, облік, охорону, перевезення і використання сильнодіючих отруйних речовини I, II класу безпечності; 9) реєстрація місця проживання фізичної особи; 10) отримання паспорта громадянина України для виїзду за кордон; 11) звернення до примусового виконання постанови про накладення адміністративного стягнення у виді штрафу.

Відповідь обґрунтуйте. Наведіть характерні ознаки адміністративних послуг.

С п и с о к л і т е р а т у р и

Афанасьєв К. К. Адміністративні послуги: навч. посіб. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. 175 с.

Дрозд О. Ю., Левченко О. В. Безконтактні адміністративні послуги державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру: питання теорії та практики: монографія. Київ: НДІ публіч. права, 2016. 223 с.

Буханевич О. М. Адміністративні послуги в Україні:

теорія та практика реалізації: монографія. Київ: Ін-т законодавства Верхов. Ради України, 2015. 385 с.

Науково-практичний коментар до Закону України «Про адміністративні послуги» / О. Ф. Андрійко та ін.; за заг. ред. В. П. Тимошук. Київ: Москаленко О. М., 2013. 391 с.

Система управління якістю адміністративних послуг: навч. посіб. / упоряд. Є. М. Хриков. Луганськ: ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2012. 207 с.

Соловйова О. М. Принципи надання адміністративних послуг. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Право». 2013. Вип. № 14. С. 87–91.

Соловйова О. Н. Требования к качеству административных услуг. *Leges si Viata*. Republica Moldova. Februarie 2015. С. 95–99.

Тимошук В. П. Оцінка якості адміністративних послуг / відп. ред. І. Б. Колішко. Київ: Факт, 2005. 88 с.

Т е м а 12. Процедура державного контролю (нагляду)

П и т а н н я д л я о б г о в о р е н н я

Опишіть змістовне наповнення категорій «контроль» і «нагляд».

55. Державна служба лікарських засобів та контролю за наркотиками у Харківській області у зв'язку з підозрою у фальсифікації прийняла розпорядження, згідно з яким:

- тимчасово заборонила реалізацію та застосування лікарського засобу «Форте-Мезім»;

- зобов'язала суб'єктів господарювання, які здійснюють його реалізацію, зберігання та застосування, вжити заходів щодо вилучення шляхом поміщення в карантин зразків зазначеного лікарського засобу.

Чи відповідають вжиті заходи чинному законодавству? Посилаючись на положення нормативно-правових актів, наведіть підстави для проведення перевірок Державною службою

лікарських засобів та контролю наркотиків. Охарактеризуйте процедуру встановлення тимчасової заборони лікарських засобів на території України.

56. У зв'язку із виявленням факту самочинного будівництва балкона на першому поверсі багатоповерхового житлового будинку посадова особа органу державного архітектурно-будівельного контролю видала Л. припис про усунення порушень вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності протягом 10 робочих днів. Після спливу вказаного строку та встановлення факту невиконання припису посадова особа прийняла рішення про знесення самочинно збудованого об'єкта. Наступного дня рішення виконано працівниками житлово-експлуатаційної компанії.

Чи відповідають дії посадової особи органу державного архітектурно-будівельного контролю положенням законодавства? Охарактеризуйте правові та організаційні основи контролю у сфері містобудівної діяльності. Визначте процедуру знесення самочинно збудованих об'єктів.

57. До міської ради надійшли скарги громадян щодо незручностей проживання через діяльність піцерії «Black night». Скарги заявили про шум у нічний час доби від озвучення закладу та порушення громадського порядку під час роботи закладу. У зв'язку з цим проведено лабораторно-інструментальні дослідження житлової забудови та встановлено перевищення рівня шуму майже у два рази. Міська рада звернулася до адміністративного суду з позовом про обмеження діяльності закладу ресторанного господарства «Black night» з 08:00 до 22:00 год.

Яке, на Вашу думку, рішення має прийняти адміністративний суд? Який орган уповноважений здійснювати відповідні заходи реагування щодо припинення порушень санітарного законодавства? Охарактеризуйте процедуру санітарно-епідеміологічного нагляду.

58. Службові особи Державної екологічної інспекції області прибули до КП «Водоканал» для проведення позапланової перевірки додержання законів у природоохоронній сфері. Директор КП не допустив їх на підприємство через ненадання копій документів, передбачених ст.10 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності». Службові особи наполягали допустити їх на територію підприємства, посилаючись на ст. 11 зазначеного Закону, що встановлює відповідний обов'язок суб'єкта господарювання.

Чи правомірні вимоги службових осіб органу державного нагляду (контролю)? Який порядок допуску службових осіб контролюючих органів для здійснення заходів державного контролю (нагляду)?

59. Орган податкової служби провів позапланову виїзну документальну перевірку ТОВ «Консалтинг» з питань дотримання вимог податкового, валютного та іншого законодавства, за результатами якої складено акт. В акті перевірки зазначено, що ТОВ не надано до перевірки первинних документів, на підставі яких сформовано показники податкових декларацій з ПДВ, у зв'язку з чим та з посиланням на положення п. 44.6, 44.7 ст. 44, п. 85.2 ст. 85 ПК України орган податкової служби дійшов висновку про відсутність у платника податків таких документів та неможливість підтвердити реальність здійснення підприємством фінансово-господарської діяльності з придбання товарів (робіт, послуг) у спірному періоді, а тому й показники податкових декларацій з ПДВ сформовані безпідставно.

Через три дні представник ТОВ подав до контролюючого органу заперечення на вказаний акт перевірки. До заперечення додані оригінали податкових накладних та інших первинних документів згідно з описами оригіналів документів. Розглянувши указані заперечення, орган податкової служби надіслав на адресу ТОВ відповідь, у якій повідомлено про залишення висновків акта перевірки без змін, а заперечення без задоволення. При цьому у відповіді щодо результатів розгляду заперечень зазначено про неможливість скористатись правом, визначеним пп. 78.1.5 п. 78.1 ст. 78 ПК України, щодо призначення повтор-

ної перевірки ТОВ у зв'язку із вимогою повернути протягом п'яти робочих днів з моменту розгляду заперечень документів, поданих до них.

На підставі висновків акта перевірки органом податкової служби прийнято податкове повідомлення-рішення, яким збільшено суму грошового зобов'язання за ПДВ за основним платежем та штрафними санкціями.

Зробіть юридичний аналіз процедури виїзної документальної перевірки. Сформулюйте висновки у цій справі.

Тема 13. Адміністративна процедура публічних закупівель

60. Регіональна філія «Південно-Західна залізниця» ПАТ «Укрзалізниця» оприлюднила на електронному порталі публічних закупівель інформацію про процедуру закупівлі послуги з проведення капітально-відновлювального ремонту пасажирських вагонів типу СВ з обладнанням вакуумними туалетами та новою системою кондиціонування повітря на суму 42 185 000 грн. В. звернувся до тендерного комітету з пропозицією надати необхідні послуги, в якій вказав умови виконання робіт. Тендерному комітету стало відомо, що В. має не зняту й не погашену судимість за крадіжку.

Чи вправі замовник публічних закупівель відхилити тендерну пропозицію В.?

61. Міністерством екології та природних ресурсів України укладено угоду з австрійською компанією «Austroplan Austrian Engineering GmbH» на впровадження технологій дистанційного зондування землі вартістю 49,38 млн грн. При цьому відхилено найдешевшу пропозицію від Харківської національного університету міського господарства, який запропонував послуги лише за 250 тис. грн. Формальною підставою відхилення стала вимога щодо участі у проєкті іноземних учасників.

Чи є законною така вимога? Зробіть юридичний аналіз ситуації.

62. Міська рада уклала з ТОВ «Тріумф» договір на постачання продуктів харчування для потреб навчальних закладів району. Представник ТОВ «Ведмедик» звернувся до обласного відділення Антимонопольного комітету України зі скаргою, в якій зазначалося, що про процедуру публічних закупівель міською радою не було публічно оголошено і це унеможливило участь ТОВ «Ведмедик» у відкритих торгах. Замовник (представник міськради) пояснила причину неоприлюднення інформації про публічні закупівлі отриманням пропозиції від ТОВ «Тріумф», яка за ціною та якістю товару цілком їх задовольняла.

Чи було порушено процедуру публічних закупівель? Якої процедури слід дотриматися замовнику, щоб укласти договір закупівлі?

63. Міністерство оборони України проводило переговорну процедуру закупівлі товарів для потреб військових. Згодом у замовника (Міністерства оборони України) зник доступ до мережі Інтернет. Через два дні Міністерством прийнято рішення делегувати Службі безпеки України повноваження продовжити переговорну процедуру й укласти договір закупівлі із переможцем електронних торгів.

Чи законні рішення Міністерства оборони України?

С п и с о к л і т е р а т у р и

Мельников О.С. Особливості публічних закупівель як об'єкта державного регулювання економіки. *Теорія та практика державного управління* . 2016. № 1(52). С. 1 – 7.

ПОТОЧНИЙ КОНТРОЛЬ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ

Опис предмета курсу «Адміністративна процедура»

Курс	Рівень вищої освіти, галузь, спеціальність	Характеристика навчального курсу (структура залікового кредиту)
Кількість кредитів ECTS: 4	«Магістр» 08 «Право»	Лекції: 22 Практичні заняття: 26
Загальна кількість годин: 120	081 «Право»	Самостійна робота: 72 Види контролю: поточний контроль (ПК), іспит (ПКЗ)

Організація поточного контролю

Поточний контроль знань (*дали* – ПК) здійснюється під час проведення практичних занять. Завданням ПК є перевірка розуміння та засвоєння студентами матеріалу навчальної дисципліни, умінь самостійно опрацьовувати тексти, здатності осмислити зміст тем розділів курсу, навичок публічно чи письмово представити певний матеріал (презентація).

Об'єктом ПК знань студентів є:

- систематичність та активність роботи на лекціях, практичних заняттях (відвідування відповідних форм навчального процесу, рівень знань, активність при обговоренні питань тем

курсу, інші форми роботи);

- виконання завдань для самостійного опрацювання.

Оцінювання результатів ПК здійснюється викладачем після вивчення тем кожного розділу.

Розділи I та II оцінюються від 0 до 15 балів.

Підсумковий бал за результатами ПК визначається на останньому практичному занятті відповідного навчального семестру. Максимальна кількість балів, яку може отримати студент за результатами ПК, – 40.

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Самостійна робота сприяє кращому засвоєнню студентами матеріалу навчальної дисципліни «Адміністративна процедура», формуванню у них умінь та навичок самостійно одержувати додаткові знання.

Формами її є:

- опрацювання літератури відповідно до тем лекцій;
- підготовка до практичних занять, виконання завдань за темами практичних занять;
- робота в інформаційних мережах;
- складання конспектів за темами, що виносяться на самостійне вивчення.

Під час самостійної роботи студент повинен опрацювати конспекти лекцій, літературу, нормативно-правові акти, практику до тем практичних занять.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

Індивідуальні завдання виконуються студентами самостійно при консультуванні викладачем. Формами їх можуть бути:

- анутовання прочитаної додаткової літератури з навчальної дисципліни, бібліографічний опис літератури;
- конспектування монографічної літератури з тематики навчальної дисципліни;
- підготовка рефератів та їх презентація на практичних заняттях;
- розкриття змісту термінів, які використовуються при вивченні навчальної дисципліни;
- робота у студентському науковому гуртку, підготовка наукових доповідей та їх презентація на засіданнях наукового гуртка, опублікування наукових статей та тез наукових доповідей, участь у конференціях, круглих столах тощо.

Форму та тематику індивідуального завдання студент визначає на початку навчального року за погодженням з кафедрою. Результати виконання його оцінюються викладачем, який веде практичні заняття в академічній групі, не пізніше ніж за 10 днів до початку екзаменаційної сесії, під час якої необхідно скласти курс «Адміністративна процедура». Максимальна кількість балів, яку може отримати студент за результатами виконання індивідуального завдання, – 10; за невиконання виставляється 0 балів.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ

Підсумкове оцінювання рівня знань студентів з навчальної дисципліни «Адміністративна процедура» здійснюється на основі результатів ПК, результатів виконання індивідуальних завдань та підсумкового контролю знань студентів (*далі* – ПКЗ) за 100-бальною шкалою. Результати ПК та індивідуальних завдань студентів оцінюються в діапазоні від 0 до 40 балів. Завдання, що виносяться на ПКЗ, – від 0 до 60 балів.

ПКЗ проводиться у формі іспиту з ключових питань, відповідь на які має бути творчою та ілюструвати вміння студента синтезувати отримані знання з навчальної дисципліни. Завданнями ПКЗ є перевірка розуміння студентами програмного матеріалу в цілому, логіки та взаємозв'язків між окремими розділами, здатності творчого використання накопичених знань, вміння сформулювати своє ставлення до певної проблеми навчальної дисципліни. Питання, які включаються до екзаменаційних білетів, доводяться до відома студентів на початку вивчення навчальної дисципліни.

До відомості обліку підсумкової успішності заносяться сумарні результати в балах, які виставлені за результатами ПК, виконання індивідуальних завдань та ПКЗ.

Підсумкова оцінка з навчальної дисципліни виставляється у залікову книжку за шкалою як показано нижче в таблиці:

Оцінка за шкалою ECTS	ВИЗНАЧЕННЯ	Оцінка за національною шкалою	Оцінка за 100-бальною шкалою, що використовується в НУ ім. Ярослава Мудрого
A	ВІДМІННО – відмінне виконання, лише з незначною кількістю помилок	5	90–100
B	ДУЖЕ ДОБРЕ – вище середнього рівня з кількома помилками	4	80–89
C	ДОБРЕ – в цілому правильна робота з певною кількістю незначних помилок		75–79
D	ЗАДОВІЛЬНО – непогано, але зі значною кількістю недоліків	3	70–74
E	ДОСТАТНЬО – виконання задовольняє мінімальні критерії		60–69
FX	НЕЗАДОВІЛЬНО – потрібно попрацювати перед тим, як перескласти	2	35–59
F	НЕЗАДОВІЛЬНО – необхідна серйозна подальша робота, обов'язковий повторний курс		1–34

ПРОГРАМНІ ПИТАННЯ

1. Поняття й ознаки адміністративної процедури.
2. Види адміністративної процедури.
3. Заявна і втручальна процедура.
4. Класифікація адміністративної процедури за ознакою змістовного наповнення.
5. Поняття й ознаки адміністративного акта.
6. Відмінність адміністративних актів від інших актів публічної адміністрації.
7. Форми адміністративних актів.
8. Види адміністративних актів.
9. Адміністративний розсуд при прийнятті адміністративних актів.
10. Адміністративні акти, які зачіпають права великої кількості осіб.
11. Норми Конституції України як основа законодавства про адміністративну процедуру.
12. Рішення Конституційного Суду України та їх вплив на законодавство про адміністративну процедуру.
13. Міжнародні договори та акти органів Ради Європи щодо адміністративної процедури.
14. Законодавчі акти про адміністративну процедуру: загальні, рамкові та спеціальні.
15. Значення верховенства права в адміністративній процедурі.
16. Законність як принцип адміністративної процедури.
17. Використання повноважень з належною метою як принцип адміністративної процедури.
18. Принципи обґрунтованості та визначеності.
19. Безсторонність (неупередженість) адміністративного органу.
20. Добросовісність і розсудливість як принципи адміністративної процедури.
21. Принцип пропорційності.
22. Принцип відкритості в адміністративній процедурі.
23. Своєчасність і розумний строк.

24. Ефективність як принцип адміністративної процедури.
25. Офіційність як принцип адміністративної процедури.
26. Участь особи в адміністративній процедурі.
27. Допомога та представництво в адміністративній процедурі.
28. Гарантування ефективних засобів правового захисту.
29. Розуміння категорії «адміністративний орган».
30. Публічне правонаступництво.
31. Приватні особи як учасники адміністративної процедури.
32. Правосуб'єктність приватної особи.
33. Представництво інтересів приватної особи.
34. Особи, які сприяють розгляду справи: свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі.
35. Поняття доказів в адміністративній процедурі. Класифікація доказів.
36. Строки в адміністративній процедурі. Порядок їх обчислення.
37. Початок адміністративної процедури.
38. Залишення заяви без руху, направлення за належністю.
39. Ініціювання втручальної процедури.
40. Підготовка справи до розгляду.
41. Безпосередній розгляд та вирішення справи.
42. Закриття адміністративного провадження.
43. Процедура проведення слухання справи.
44. Особливості адміністративного провадження з великою кількістю осіб.
45. Структурні елементи адміністративного акта.
46. Набуття адміністративним актом чинності.
47. Припинення дії адміністративного акта.
48. Відкликання правомірного адміністративного акта.
49. Нікчемність адміністративного акта.
50. Визнання недійсним протиправного адміністративного акта.
51. Виправлення граматичних описок та арифметичних помилок в адміністративному акті.

52. Поняття скарги. Предмет оскарження.
53. Правове регулювання процедури розгляду скарг.
54. Суб'єкт розгляду скарги.
55. Строки у процедурі розгляду скарг.
56. Порядок розгляду скарг.
57. Особливості розгляду скарг у сфері державної реєстрації.
58. Розгляд контролюючими органами скарг платників податків.
59. Виконання адміністративного акта.
60. Поняття та основні ознаки адміністративних послуг.
61. Класифікація адміністративних послуг.
62. Правові засади надання адміністративних послуг.
63. Суб'єкти звернення та суб'єкти надання адміністративних послуг.
64. Електронні адміністративні послуги.
65. Центри надання адміністративних послуг.
66. Поняття адміністративної процедури державного контролю (нагляду).
67. Цілі та завдання адміністративної процедури державного контролю (нагляду).
68. Види адміністративної процедури зі здійснення державного контролю (нагляду).
69. Правове регулювання адміністративної процедури державного контролю (нагляду).
70. Суб'єкти адміністративної процедури державного контролю (нагляду).
71. Стадії адміністративної процедури державного контролю (нагляду).
72. Принципи здійснення публічних закупівель.
73. Загальні умови здійснення публічних закупівель.
74. Відкриті торги.
75. Торги з обмеженою участю.
76. Конкурентний діалог.
77. Спрощені закупівлі.
78. Особливості застосування процедури державного оборонного замовлення.

З М І С Т

Вступ.....	3
Програма навчальної дисципліни «Адміністративна процедура»..	5
Загальний розрахунок годин лекцій, практичних занять та самостійної роботи.....	9
Завдання до практичних занять та самостійної роботи.....	10
Тема 1. Поняття, ознаки та види адміністративної процедури. Адміністративний акт.....	10
Тема 2. Законодавство про адміністративну процедуру.....	16
Тема 3. Принципи адміністративної процедури.....	18
Тема 4. Адміністративний орган, учасники адміністративної процедури та особи, які сприяють розгляду справи..	21
Тема 5. Дослідження обставин адміністративної справи. Строки в адміністративному провадженні.....	23
Тема 6. Ініціювання адміністративної процедури.....	25
Тема 7. Розгляд справи (слухання) та прийняття адміністративного акта.....	27
Тема 8. Структура адміністративного акта. Чинність адміністративного акта та припинення його дії.....	29
Тема 9. Адміністративне оскарження.....	31
Тема 10. Виконання адміністративного акта	33
Тема 11. Процедура надання адміністративних послуг.....	34
Тема 12. Процедура державного контролю (нагляду).....	36
Тема 13. Адміністративна процедура публічних закупівель.....	39
Поточний контроль знань студентів.....	41
Самостійна робота студентів.....	42
Індивідуальні завдання.....	43
Критерії оцінювання успішності студентів.....	44
Програмні питання.....	46

Навчальне видання

Електронне видання

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«АДМІНІСТРАТИВНА ПРОЦЕДУРА»**

для студентів
другого (магістерського) рівня вищої освіти
галузі знань 08 «Право»
спеціальності 081 «Право»

Укладач **БОЙКО Ірина Володимирівна**

Відповідальний за випуск *В. М. Гаращук*

Редактор *Л. М. Рибалко*
Комп'ютерна верстка *А. В. Старжинської*